

Algimantas Valantiejus

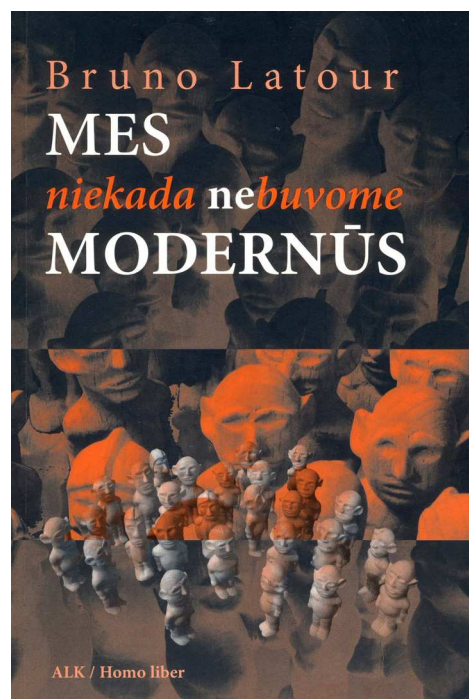
Prašom ragauti 'Latour 1991'

„Tačiau ar dėl to, kad faktai yra žmogaus
sukonstruoti, jie tampa apgaulingi?“
(Latour 2004 23)

Argi įmanoma kalbėti apie dabartinį post-modernizmą arba antimodernizmą, jeigu *mes niekada nebuvo modernūs*? Šie išskirti (ir kiekvienam, kuris skaito pirmąjį šios recenzijos sakinį, ko gero, labai netikėti, daugiau negu keisti, žodžiai) – prancūzų sociologo ir filosofo Bruno Latouro knygos, neseniai pasirodžiusios Lietuvos knygynų ir bibliotekų lentynose, pavadinimas. Knygos pavadinimo paantraštė – *simetrinės antropologijos esė* – liudija, jog autoriui nepaprastai svarbu *atkurti simetriją*, kurią modernybės priešaušryje sugriovė modernioji (lyginamoji) antropologija:

„Tie, kurie nesugeba paaiškinti objektų įsiveržimo į žmonių kolektyvus, su visomis manipuliacijomis ir praktika, kurių reikalauja tie objektai, nėra antropologai, nes jie nepastebi to, kas nuo Boyle'io laikų sudaro pagrindinį mūsų kultūros aspektą: mes gyvename visuomenėse, kurių socialinį ryšį sudaro laboratorijose sufabrikuoti objektai; idėjas pakeitė praktika, apodiktinį mąstymą – kontroliuojama *doxa*, o visuotinį susitarimą – kolegų grupėmis. Gražiąją tvarką, kurią mėgino rasti Hobbesas, sunaikino besidauginančios privačios erdvės, kuriose skelbiama transcendentalinė faktų prigimtis. Šie faktai, nors ir žmogaus sufabrikuoti, nėra žmogaus rankų darbas.“ (27)

Dar prieš Europos Švietimo tarpsnį, pasak Latouro, tokios aiškios *perskyros tarp kultūros koncepcijos ir gamtos koncepcijos* neaptiktume. Būtent Švietimas sužadino *naujos aušros* regimybę pasitelkdamas žmonių norą *kontroliuoti gamtą*. Tačiau gamtą galima valdyti tik tada, kai

Latour, Bruno. 2004 [1991]. *Mes niekada nebuvo modernūs. Simetrinės antropologijos esė* (iš prancūzų kalbos vertė Natalija Vyšniauskaitė). Vilnius: ALK / Homo liber, 144 p.

ji yra *visiškai išoriška* žmonėms. Šitaip – dėl dirbtinio gamtos „suišorinimo“ – iškilo nauja žmonių politikos bei kultūros sritis. Negana to, *objektyvumo* sąvoka tapo svarbia priemone, kuri galutinai pagrindė politikos ir mokslo, kultūros ir gamtos *atskyrimą*.

Kaip tik todėl pagrindiniai šios knygos (moderniųjų požiūriu, arba *itin keistos*, arba *provokuojančios*) herojai yra *primirštosios tikrovės* gyventojai: sukonstruoti hibridai, neišvengiamai plintantys tarp griežtai atskirtų dualizmo – sakykim,

politikos ir mokslo – sričių. Vakarų visuomenės, – tarsi išpėja Latouras, – iš esmės niekuo nesiskiria nuo *ankstesniųjų tradicinių ar kitų* visuomenių, išskyrus plačius mokslo ir technologijos apimties mastus. Kaip tik šie *mastai* sukuria *mokslo / technologijos* ir *visuomenės / kasdienybės* atskirtumo iliuziją. Tačiau mokslas / technologija ir kasdienis pasaulis *itin glaudžiai susiję*. Nuo mirtingųjų slepiamos jų meilės padariniai yra *hibridai*, apie kuriuos – lyg tarp kitko – Latouras rašo jau nuo pirmųjų savo keistosios knygos puslapių, kartu su įsivaizduojamu skaitytoju glaustai peržvelgdamas Prancūzijos dienraščio puslapius:

„Ketvirtame dienraščio puslapyje skaitau, kad virš Antarktidos atliktų matavimų rezultatai šiemet nebuvo geri: skylė ozono sluoksnyje grėsmingai didėja. Skaitydamas toliau, nuo aukštutinių atmosferos sluoksnių chemikų pereinu prie „Atochem“ ir „Monsanto“ generalinių direktorių, kurie keičia savo gamyklų surinkimo linijas, atsisakydami nieko dėtų chlorfluorangliavandenilių, kaltinamų nusikaltimais ekosferai. [...] Pramonininkai staiga nebežino, ką daryti. Dvejoja ir valstybių vadovai. Gal verta palaukti? O gal jau per vėlu? [...] Aštuntame puslapyje kalbama apie kompiuterius ir lustus, kurių gamybą kontroliuoja japonai, devintame – apie sušaldytus embrionus, dešimtame – apie degantį mišką ir tai, kad jame dūmais virsta retos augalų ir gyvūnų rūšys, kurias siekia apsaugoti kai kurie gamtininkai [...]. Dvyliktajame puslapyje vienas kontracetikas į keistą draugiją suburia popiežių, vyskupus, „Roussel-Uclaf“, kiaušintakius ir Teksaso fundamentalistus. [...]“ (7–8)

Hibridai susieja į neperskiriamą visumą mokslą, pramonę, kasdienį gyvenimą, religiją, ideologiją, moralę, analitiką, žiniasklaidą ... Nors modernieji analitikai sako, kad nereikia suplakti į krūvą „dangaus“ ir „žemės, hibridinių straipsnių, kuriuose neišnarpliojami susipina mokslas, politika, ekonomika, teisė, religija, technika, beletristika, vis daugėja. „Jei laikraščio skaitymas yra kasdienė moderna žmogaus malda, – priduria Latouras, – tuomet skaitydamas šiuos painius dalykus šiandien meldžiasi labai keistas žmogus“ (8).

Modernieji mokslininkai, – kaip daugelyje savo tekstų pabrėžia ikimodernus prancūzų eretikas, – *absoliučiai įsitikinę*, kad jų teorijoms būdingas *objektyvumas*; paprastai jie šaiposi išgirdę, kad jų teorijos yra *socialiai konstruojamos*. Ir tik kvatinės mechanikos (ir kai kurie kiti) atradimai galbūt padarė juos atsargesniais. Vis dėlto keletas šimtmečių *dualistinės* minties padariniai – jau įtvirtinti. Vienoje dualizmo pusėje įsikūrę mokslininkai, tikintys, kad jų mokslinį pažinimą nulemia gamta, o kitoje – konstrukcionistai, pabrėžiantys, kad mokslinį pažinimą lemia visuomenės interesai ir poreikiai. Bruno Latouro, neigiančio ontologinį gamtos ir visuomenės atskyrimą, pasirinktas kelias – kažkur viduryje: gamtą ir visuomenę vienu ir tuo pačiu metu kuria (ir atkuria) *mokslinė praktika*.

Latouras, galima sakyti, siūlo *visiškai naują* požiūrį į mokslą, drauge kritikuodamas tiesmukas modernybės – racionalumo ir pažangos – idėjas. *Tikrovė*, kaip nori įrodyti Latouras, susidaro kaip tik iš hibridų (socialiai konstruojamų „pabaisų“). Nors tokią painią, susipynusią iš gamtos, politikos ir diskursų istoriją, tikrovę geriausiai apibūdina *tinklo sąvoka*, vis dėlto modernybės apologetai teigia, jog tos painia vos nesą ir ši „Gordijo mazgą jie perkerta gerai išgalastu kalaviju. Gražulas perlaužtas: kairėje – mokslas apie daiktus, dešinėje – žmonių interesai, valdžia ir politika (9). Kitaip tariant, modernioji Konstitucija atskiria mokslinę valdžią, kuriai tenka užduotis reprezentuoti daiktus, nuo politinės valdžios, kuriai tenka reprezentuoti subjektus. Todėl pagrindinė Latouro pasakojimo gija paprasta: nors modernieji atskyrė politiką ir mokslą, dėl to nereikia daryti išvados, kad subjektai yra nutolę nuo daiktų (34).

Bruno Latour (g. 1947 m.) – inžinierius, sociologas, istorikas, ekonomistas, politologas, filosofas, antropologas? Pats Latouras pritarė visiems šiems apibūdinimams, linksmam pridurdamas – „jeigu nerandama tikslesnio pavadinimo“ (9). Tiesa, žymios savo knygos *Mes*

niekada nebuvo modernūs pabaigoje jis pareiškia, kad yra atlikęs filosofo ir igaliotojo Konstitucijos kūrėjo užduotį (136), tačiau tiek šis, tiek kiti jo tekstai rodo, kad Latouras iš tikrųjų yra ne tiek mokyklinis filosofas ir ne moderniosios konstitucinės teisės aiškintojas, kiek kūrybiškas minties architektas ir sociologas, dažniausiai mėgstantis kišti nosį kur nereikia – pirmiausia į mokslininkų laboratorijas, o ypač tų, kurie kažkada kūrė dabartinę modernų mokslą. Kaip tikras prancūzas, nevengdamas pasišaipyti iš to, apie ką rašoma, rimtuosius savo knygų herojus jis vadina gražiu – modernųjų – vardu.

Kad ir koks didelis Latouro dėmesys moderniesiems, pastarieji jo, regis, nemėgsta.¹ Ir kaip galima mėgti asmenį, kuris, užėjęs į konkrečios laboratorijos, sakykim, mokslo žurnalo, priimamąjį, galėtų prancūziškai pajuokauti: „prašom pasakyti, ar čia fabrikuojami objektyvūs mokslo faktai?“ Jau vien iš šios sufabrikotos frazės galima suprasti, kad Latouras, ko gero, ne tik nesibaimina reliatyvizmo klausimų, bet ir ragina tinkamai įvertinti minties klystkeliuos, į kuriuos nuvedė daugelio šimtmečių priešprieša tarp realistų ir nominalistų, pozityvistų ir reliatyvistų.

Jis kviečia lyginti reliatyvizmo formas pagal tai, ar jos atsižvelgia į gamtos konstravimą, ar ne (98). Pagrindinė prancūzų inžinieriaus

idėja ir utopinė viltis – simetrinė antropologija, suartinanti modernųjų dirbtinai išgrynintą perskyrą tarp žmonių ir nežmonių (daiktų, žmonių konstruojamų hibridų ir mišrūnų), atsižvelgianti į koncepcines universalizmo, abso-
liučiojo reliatyvizmo, kultūrinio reliatyvizmo nesėkmes (žr. 4 sk.).

Kai daugelis kalba apie mokslo krizę ir vienmatiško mokslo kritiką (o kai kurie apie ją dar ir nekalba), Bruno Latouras jau kritikuoja šią kritinę, tačiau, anot jo, asimetrišką, moderniojo mokslo kritikos pusę.² Pirmoji kritika Švietimo mąstytojams leido išgryninti žmonių prietarus, o antroji kritika leido kritikuoti išankstinius gamtos mokslų nusistatymus. Tiek vienos, tiek kitos kritikos paskirtis – išgryninti „mišrūnus“, atskirti mokslą nuo politikos, o politiką nuo mokslo, sulaukti skaisčiosios modernybės aušros: „Niekas negali vadinti savęs moderniu, jeigu nelaukė šios aušros ir nesuvirpėjo, išgirdęs jos pažadus“ (40).

Mokslininkai susiduria su artefaktų tikrove, kadangi stebi gamtą netiesiogiai. Jie patys fabrikuoja (galima sakyti ir nuosakiau – konstruoja) tikrovę, atrenka medžiagą, pasirenka tyrimo instrumentus, kurdami naudingas darbo sąlygas ir sau patiems tinkamą – kolegišką – aplinką.

„Kai išorinis stebėtojas pirmiausia parodo susidomėjimą dirbančių mokslininkų veikla, jis gali su-

¹ Prancūzų kilmės internacionalistas (paties autoriaus apibrėžimu), Niujorko universiteto fizikos profesorius Alanas Sokalas Bruno Latouro architektūrinės minties kompozicijas 1997 m. sausio 31 d. dienraštyje *Le Monde* įvardija kaip „Profesorius Latouro filosofines mistifikacijas“. (Sokal, Alan. „Why I wrote my parody. Professor Latour's Philosophical Mystifications“ (trans. from the original French by the author). http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/le_monde_english.html). Primintina, kad A. Sokalas JAV žurnale „Social Text“ publikavo provokacinį – išjuokiantį prancūzų poststruktūralistus („nacionalistus“?) ir daugiausia dėl šios priežasties vėliau išgarsėjusį – straipsnį, parinkdamas ištraukas iš Jacques Derrida, Jacques Lacano, Bruno Latouro (o kartu ir Stanley Aronowitz'iaus ir Donna Haraway) tekstų. Visai neatmestina prielaida, kad Sokalas šitai atsako į visiems rimtiems mokslininkams užgaulią Latouro nuorodą, kad „labai maža fizikų teoretikų grupė, atskirta nuo pelningų šaltojo karo biudžetų, ieško naujų grėsmių“.

² Bruno Latouras formuluoja kritinį požiūrį į tris pagrindines kritinių diskursų formas: „Mūsų pasauliui nagrinėti kritikai suformavo tris skirtingas sąvokų grupes: natūralizaciją, socializaciją, dekonstrukciją. Paskubomis, nors ir ne visai tiksliai, apibendrinkime juos taip: Šanžė, Burdjė, Derida. Pirmajam kalbant apie natūralizuotus faktus, nebelieka nei visuomenės, nei subjekto, nei diskurso formos. Antrajam kalbant apie sociologizuoją valdžią, nebelieka nei mokslo, nei technikos, nei teksto, nei turinio. Trečiajam kalbant apie tiesos efektus, būtų be galo naivu tikėti realiai egzistuojant smegenų neuronus ar galios žaidimus. Visos šios kritikos formos, atskirai paimtos, yra veiksmingos, tačiau jų neįmanoma suderinti.“ (12)
P. S. Beje, čia cituojamos pavardės nukopijuotos iš recenzuojamos knygos, kurioje nuosekliai laikomasi senųjų „lietuviškų“ pavardžių rašybos taisyklių. Tariant ačiū tiek knygos vertėjai, tiek knygos leidėjams už puikią galimybę lietuviškai skaityti Latourą, kartu verta klausti: kažin ar yra kokios nors rimta priežastis grįžti prie sovietinės pavardžių iškraipymo tradicijos?

laukti vienos iš daugelio galimų reakcijų. Jeigu jis yra kolega, profesionalus mokslininkas, dirbantis kitoje srityje, arba jei jis – tyrėjas, siekiantis galiausiai dirbti tarp mokslinės profesinės bendrijos narių, išorinio stebėtojo domėjimasis gana lengvai randa atgarsį. Išskyrus bet kurias aplinkybes, susijusias su visiškai slaptu varžymusi tarp sekcijų, mokslininkai gali atliepti domėjimąsi atlikdami mokytojo vaidmenį. Išoriniams stebėtojams gali būti pasakomi pagrindiniai mokslinio darbo principai srityje, kuri jiems yra santykiškai nepažįstama. Tačiau išoriniai stebėtojai, kurie visiškai neišmano apie mokslą ir nesiekia tapti profesionaliais mokslininkais, susiduria su kitokia situacija. Naiviausia (ir galbūt rečiausia) reakcija yra ta: nemoksliniai stebėtojai paprasčiausiai neturi jokio noro tirti mokslinę veiklą. Dažnesni atvejai tie, kad nors dirbantys mokslininkai supranta, kad įvairūs nemoksliniai stebėtojai, sakykim, istorikai, filosofai ir sociologai, profesiniu požiūriu gali ir turi domėtis mokslu, tikslus jų klausimų ir stebėjimo dalykas kelia sumišimą. Tai susiję su tuo, kad dirbantys mokslininkai paprastai turi tik apytikrų kitų disciplinų principų, teorijų, metodų ir nagrinėjamų problemų supratimą. Todėl stebėtojas, kuris vadina save „mokslo antropologu“, turįs būti ypatingo siaubo šaltinis“ (Latour, Woolgar 1979; 19).

Mokslinė (keista, vis dėlto subjektyvi!) retorika yra suobjektyvinama. Tačiau tai „tik“ rodo, kad *socialiniai* ir *pažinimo* dėmenys yra glaudžiai susiję. Latouras parodo labai juokingą dalyką: modernioji galia yra beveik tiesioginiais ryšiais susijusi su vištos plunksna (taip, vištos plunksna!). Dedukcija ir indukcija, logika ir eksperimentas varžosi modernybės priešaušryje kaip dviejų minties galiūnų Thomas Hobbeso ir Roberto Boyle'io kova. Hobbesas – dėl ontologinių ir politinių pirmosios filosofijos priešasčių – atmets vakuomo egzistavimo galimybę ir toliau tvirtina egzistuojant nematomą eterį.

„O ką atsakydamas daro Boyle'is? Siekdamas paneigti savo menkintojo teoriją, jis nusprendžia atlikti dar sudėtingesnę bandymą ir parodyti eterio vėjo, kurio buvimą tvirtina Hobbesas, poveikį detektoriumi – paprasčiausiai vištos plunksnai! Tiesiog juokinga! Hobbesas iškelia esminę politinės filosofijos problemą, kurią bandoma paneigti viena Boyle'io rezidencijoje į stiklo indą įdėta plunksne! Žinoma, plunksna nė truputėlio nesujuda, ir Boyle'is prieina išvada, kad Hobbesas klysta ir eterio vėjo nėra. Tačiau Hobbesas negali klysti, nes jis atsi-

sako pripažinti, jog fenomenas, apie kurį jis kalba, gali būti tyrinėjamas kitu nei visos Respublikos mastu. Jis neigia tai, kas taps esmine moderniosios galios savybe – masto keitimą ir perėjimus iš vienos vietos į kitą – tai, ką suponuoja darbas laboratorijoje. Boyle'ui, naujamam batuotam katinui, tereikės pagauti iki pelės dydžio sumažintą milžiną.“ (27)

Tasai, iki pelės dydžio sumažintas milžinas, – eksperimentinis metodas, kuriuo šitaip noriai naudosis modernioji galia ir kuris vėliau taps nepakeičiamu instrumentinio proto patarnautoju. Vadinas, tiek Hobbesas, tiek Boyle'is (ir ne tik jie) turi savo didžiąsias paslaptis, kurias – dėl visiško nenoro jas atskleisti – Latouras vadina „juodosiomis dėžėmis“.

Štai kodėl Latouro sociologija yra „keistas postmodernizmas“: čia susikryžiuoja *post-*, *anti-* ir *iki-*. Latouro architektūrinis statinys sudarytas iš *antidualistinio* filosofavimo būdų, dekonstruojančių dvinaires perskyras tarp žmonių ir nežmonių, gamtos ir istorijos, subjekto ir objekto, proto ir kūno, kalbos ir fakto, modernybės ir postmodernybės.

Galima sakyti, kad dar tebeįprastą šioms dienoms – mokslas ir nemokslas – dualistinę priešpriešą Latour keičia antidualistine *mokslo* ir *mokslo tyrimo* sąveika. Kaip tik dėl to jis pasitelkia daug įvairių, iš pažiūros nesusijusių detalių, išvelgdamas daug *tarpiinių ryšių*, kur žmonės susiduria su nežmonėmis. Latouras parodo, kad, griežtai kalbant, tiek naivusis realizmas (teigiantis, kad mokslo faktai egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų), tiek dekonstrukcionizmas (mokslo faktai yra socialiai konstruojami) yra klaidinantys keliai.

Mintis ir faktas yra dialektiškai susiję dalykai. „Tačiau ar dėl to, kad faktai yra žmogaus sukonstruoti, jie tampa apgaulingi?“, – retoriškai klausia Bruno Latouras. Juo labiau jie sukonstruoti, tuo labiau susiję su kitais daiktais, reiškiniiais, hibridais, abipusišku poveikiu. Dėl šios priešasties aiškėja iš pažiūros keista jo prielaida – asimetrija, galia, hierarchija, vaidmenų paskirstymas yra dualistinio modernybės reiški-

nių padalijimo padariniai. Galbūt šie griežti ir karingi principai silpnėtų grįžtant prie *socializuotų nežmonių*?

Visos šios prielaidos ryškios ne tik populiariausioje (čia recenzuojamoje) Latouro knygoje, bet ir kituose jo projektuose: nuo 1979 m., kai kartu su Steve'u Woolgaru jis publikuoja knygą *Laboratorijos gyvenimas: socialinis mokslinių faktų konstravimas*,³ iki *veikėjo-tinklo* teorijos⁴.

Šios prielaidos rodo Latouro ir Thomas Kuhno postpozityvizmo, socialinio konstrukcionizmo ir reflektyviosios sociologijos giminingumą. Ir vis dėlto Bruno Latouro koncepciją reikia skirti nuo socialinio konstrukcionizmo.⁵ Jis, galima sakyti, reabilituoja ir *materializmo* (tik, rodos, ne marksistinės dialektinio materializmo formos), ir *idealizmo* vienybę:

„Ozono skylė virš mūsų, moralės dėsnis mummyse, autonomiškas tekstas – visa tai, imant atskirai, gali sudominti mūsų kritikus. Bet kad subtili šaudyklės gija galėtų susieti dangų, pramonę, tekstus, sielas ir moralės dėsnį, štai kas yra nesuprantama, nepriiderama, negirdėta“ (12).

Taigi jau vien iš to, kas keletu sakinių jau apibūdinta šioje recenzijoje, galima susidaryti vaizdą, kad įmanu kalbėti apie „nerimtą“

(prancūzišką) sociologinį rašymo būdą. Skaityti Latourą – tolygu ragauti burgundišką vyną („esu kilęs iš Burgundijos vyndarių šeimos“, – neužmirštų pridurti sociologas). Skaityti Latourą – lygu juoktis. Tai puikiai rodo Bruno Latouro tolima giminytė su renesansiška François Rabelais rašymo maniera. (Tiesa, reikia prisipažinti, kad šios asociacijos labai subjektyvios, siejamos su nemenka simpatija abiem autoriams ir remiasi tik keliomis, šios recenzijos autoriaus pasirinktinai išvelgtomis, šių rašytojų ir mokslininkų prielaidomis.) Jie abu a) domisi *darkybėmis*, b) kalba apie jas ir žaismingai, ir rimtai, c) linksmai žvelgia į žmogaus prigimties genealogiją – „anas, štai, tiesa, vienuolio rūbą nešioja, betgi po tuo rūbu jis nėra iš vieno galo nepanašus į vienuolį“ (Rabelais 1986 9).

Čia recenzuojamoje knygoje akies krašte liu lengvai užkabinus kai kurias Latouro pateikiamo pasakojimo vietas, susidaro įspūdis, kad skaitai žaismingos mokslinės fantastikos kūrinių. Verta pateikti keletą labai bauginančių traktato ištraukų:

„Šios esė hipotezė – o tai tik hipotezė ir tik esė – yra ta, kad žodis „modernus“ nurodo dvi visiškai skirtingas praktikos visumas, kurios, kad išliktų

³ Čia etnografiškai tiriama neuroendokrinologijos tyrimo laboratorija, darant išvadą, kad naivūs mokslinio metodo aprašymai (kai teorijos pateikiamos kaip priklausančios nuo paskiro eksperimento išvadų) yra nesuderinami su tikrąja laboratorine praktika. Bruno Latouro plėtojamas idėjas verta sieti su platesnės apimties *mokslinio žinojimo sociologija*, nuo Karlo Mannheimo, Gastono Bachelardo iki Thomas Kuhno, Paulo Feyerabend, Davido Blooro besidominčia socialinės aplinkos poveikiu mokslui. *Mokslinio žinojimo sociologija* dalijama į dvi – silpnąją ir stipriąją – programas. *Silpnoji programa* nagrinėja sociologinių veiksmų svarbą mokslinei praktikai, o *stiprioji programa* šiuos veiksmus laiko lemiamais.

Per pastaruosius 25 metus sociologinių mokslo tyrimų srityje didelę įtaką daro Edinburgo stiprioji programa (SP). Davidas Blooras ir Barry Barnes'as, bendradarbiaudami su Donaldu MacKenzie'iu ir Stevenu Shapin'u, taip pat Harry M. Collinsas, empiriškai, t.y. nagrinėdami aktualią mokslo praktiką, įrodo, kad mokslininkų įsipareigojimai specifinėms pažinimo koncepcijoms – netgi jei jos laikomos racionaliomis ir pagrįstomis – yra susiję su socialiniais interesais. Vadinasi, *socialiniai* veiksniai turi būti įtraukiami į kiekvieną mokslinio pažinimo raidos ir savianalizės programą (plačiau apie tai žr.: Valantiejus 2004 107-8).

⁴ „Argi mes kalti, kad tinklai yra ir realūs kaip gamta, ir naratyviniai kaip diskursas, ir kolektyviniai kaip visuomenė? Ar turime eiti ten, kur jie mus veda, atsisakydami kritikos siūlomų priemonių, ar atsakyti jų ir pasilikti sveiku protu pagrįstos trišalės kritikos pusėje? Mūsų vargšai tinklai – tarsi kurdai, kuriuos savinasi Iranas, Irakas ir Turkija ir kurie naktimis paslapčia perkerta sienas, tuokiasi tarpusavyje ir svajoja apie bendrą tėvynę, kurią reikia atsiimti iš trijų juos pasidalijusių valstybių.“ (13)

Pridurtina, kad *veikėjo-tinklo* teorija domisi etnometodologine problema: kaip formuluojami moksliniai sprendiniai apie tai, kas *jau yra žinoma*. Kitaip sakant, domimasi procesais, kurie skatina vartoti turimas sąvokas, įrankius ir metodus, toliau nebeplėtojant probleminių mokslinių diskusijų. Tokie moksliniai sprendimai geriausiai perteikiami uždaru *juodųjų dėžių* metafora. Diskusijų atsisakymas verčia pakartoti kitų mokslininkų darbus, užuot ieškant gebėjimo tęsti galimybių. Šitai mokslinis darbas – straipsniai žurnaluose, konferencijos, grantai ir t.t. – nuolat atkuria „savaime suprantamą“ socialinę aplinką, kurios dalis yra tie patys, atgaminantys tai, kas *jau yra žinoma*, mokslininkai.

⁵ Taip, moksliniai faktai yra sukonstruoti, bet jų negalima redukuoti į socialumą, nes pastarajame knibždėte knibžda objektų, iš kurių jis ir yra konstruojamas (13).

veiksmingos, turi likti atskiros, tačiau neseniai šis atskyrimas išnyko. Pirmoji praktikos visuma „perteikimu“ sukuria mišrūnus iš visai naujų būtybių, gamtos ir kultūros hibridų. Antroji „gryninimu“ sukuria dvi visiškai ontologines zonas: vieną ji paskiria žmonėms, o kitą – nežmonėms. Be pirmosios visumos gryninimo praktika būtų beprasmė arba betikslė. Be antrosios perteikimo procesas taptų lėtesnis, robotas ar net neįmanomas. Pirmoji visuma yra tai, ką pavadinau tinklais, o antroji – tai, ką pavadinau kritika.“ (17)

„Modernybė dažnai apibrėžiama humanizmo požiūriu: arba sveikinant žmogaus gimimą, arba skelbiant jo mirtį. Tačiau ir pats šis įprotis yra modernus, nes jis išlieka simetriškas – pamirštama, kad kartu gimsta ir „nežmogiškumas“, t.y. daiktai arba objektai, arba gyvūnai. Be to, nė kiek nemažiau keistai atsiranda ir išbrauktas žaidime nedalyvaujantis Dievas. Modernybė atsiranda iš bendro visų šių trijų visumų sukūrimo, vėliau iš šio bendro gimimo paslėpimo ir visų trijų visumų atskiro nagrinėjimo, o po šį gimimą slepiančia skraiste kaip tik todėl, kad nagrinėjama atskirai, vis dauginasi hibridai. Taigi mums reikia sugrąžinti šį dvigubą perskyrimą: tarp viršaus ir apačios, tarp žmonių ir nežmonių.“ (19)

Suprasti tai, kas turima mintyse kalbant apie būtybes, nežmones, hibridus, mišrūnus, tinklus (tai, ką Rabelais vadina „darkybėmis“), galima tik tada, kai tinkamai įvertiname pagrindinę Latouro idėją: epistemologijos istorijoje nepakankamai vertinamos *būtybės, objektai, daiktai, faktai, procesai*, kurie nors ir esti tylūs, tačiau turi *prasmę*, kurią siekia atkurti ikimodernus avangardistas Bruno Latouras. Tai – nejudantys kūnai, neturintys valios ir nešališki, tačiau „galintys kai ką parodyti, pasirašyti, parašyti ir pakeverzoti ant laboratorijos prietaisų dalyvaujant pasitikėjimo vertiems liudininkams“ (29).

Svarbi yra mokslinė praktika – *laboratorija*, tačiau mokslo filosofai ir idėjų istorikai norėtų išvengti laboratorijos pasaulio, *tos bjaurios virtuvės*, kurioje kažkokie niekniekiai užsmaugia koncepcijas (26; kursyvas mano – A. V.). Tuo tarpu tikrieji mokslinės praktikos „herojai“ yra daiktai ir hibridai, pavyzdžiui, *oro siurblys* (apie tai – šiek tiek vėliau). Kaip tik todėl Latouras gali klausti: „Gal tuomet mokslinės praktikos vieta prie subjekto ir objekto polius jungiančios

linijos vidurio? Ar jis hibridas, ar mišinys? Šiek tiek objektas ir šiek tiek subjektas? (30)

Kaip minėta, pagrindinė Latouro mintis yra ta, jog mokslo ir kultūros atskyrimas nuo pirmųjų modernybės žingsnių – klaidinantis. Nors praeityje modernieji siejo objektus ir visuomenes, kosmologijas ir sociologijas, jie sugebėjo ištrūkti iš tos praeities kaskart vis labiau bauginančiomis revoliucijomis. O kadangi *kitos kultūros* vis dar painioja mokslo apribojimus ir jų visuomenių poreikius, reikia padėti joms išsivaduoti iš tos painiavos *sunaikinant jų praeitį*:

„Modernizuotojai puikiai žino, kad ten, kur per daug painiojamas technikos veiksmingumas ir visuomenės nemotyvuotumas, išlieka barbariškumo salelių. Tačiau greit mes pabaigsime modernizavimą, išnaikinsime šias saleles, ir visi gyvensime vienoje planetoje, visi būsime vienodai modernūs ir visi galėsime vienodai pasinaudoti tuo, kas visuomet išsprūsta iš rankų visuomenei: ekonominiu racionalumu, mokslinė tiesa, technikos veiksmingumu.“ (124)

Instrumentinis modernųjų protas triumfuoja, triuškindamas kitų kultūrų, kitokio mąstymo, kitokio veiksmo saleles. Latouras nurodo šio siekimo absurdiškumą: argi įmanoma užbaigti mokslų ir visuomenių gryninimą, jei patys modernizuotojai daugina hibridus, vadovaudamiesi jų buvimą neigiančia Konstitucija (ten pat)? Kitaip tariant, modernieji nuo pradžios konstruoja dvi grynąsias tikroves – gamtos ir kultūros, kai tuo tarpu gali būti tik gamta–kultūra. Tai ir rodo modernųjų „pogrindis“, kuriame slepiami sukonstruoti, besidauginantys hibridai.

Šio „pogrindžio“ ištakos – anksčiau minėta Boyle'io ir Hobbeso dualistinė laikysena. Boyle'io sukurta eksperimentinė bendruomenė energingai kūrė mokslo ir politikos *atribojimo* žodyną, tuo tarpu Latouras atskleidžia istorinę šios dirbtinės atskirties kilmę ir aiškina, *kodėl* atsirado naujos kalbėjimo konvencijos, kaip mokslo veikėjai skirstė elementus jų (o ne mūsų) nustatytų ribų atžvilgiu ir kaip jie laikėsi tų nustatytų ribų.

Intriguoja ir metateorinis knygos bruožas: jos pagrindą sudaro pasakojimas apie pasakojimą. Latouras pasitelkia išvalgų politikos srities mokslininkų – Steveno Shapino ir Simono Schafferio – pasakojimą, „kuriame rimtai žiūrima į mokslą“ (22). Šiedu mokslininkai nagrinėja Boyle'io ir Hobbeso pastangas išrasti *mokslą* bei *kontekstą*, o paskui juos vieną nuo kito *atriboti*. Jų knyga graži tuo, kaip pažymi Latouras, kad autoriai atrado Hobbeso mokslinius darbus, kurių politologai nepaisė (nes gėdijosi savo „herojaus“ matematinių postringavimų), ir ištraukė iš užmaršties Boyle'io politines teorijas, kurių nepaiso mokslo istorikai, nes stengiasi nusišluoti savo „herojaus“ organizuojamą veiklą. Nors jie abu yra tikri racionalistai, jų nuomonės iš esmės skiriasi dėl to, kaip jie supranta *eksperimentavimą*, *mokslinį argumentavimą*, *politinio argumentavimo formas* ir, svarbiausia, *oro siurblių* – tikrąjį šios istorijos herojų (ten pat).

Boyle'io argumentavimo metodas – senosios scholastinės tradicijos niekinama *nuomonė*. Tačiau ši *doxa* nėra patikli minios vaizduotė, bet *nauja priemonių visuma* siekiant pelnyti *sau lygių* pritarimą. Boyle'is remiasi ne logika, matematika ar retorika, bet *parateisine metafora*: patikimi, pasiturintys ir verti pasitikėjimo liudininkai, susirinkę įvykio vietoje, gali patvirtinti *fakto egzistavimą*, *the matter of fact*, net nežinodami tikrosios jo kilmės. Šitaip Boyle'is išranda *empirinių stilių*, kuriuo, anot Latouro, naudojamos ir šiandieną.

Ironiška tai, kad esminis konstrukcionistų klausimas – ar faktai yra visiškai sukonstruoti laboratorijoje? – kaip tik ir yra klausimas, kurį iškelia ir į kurį atsako Boyle'is. Taip, faktai iš tikrųjų sukonstruoti naujame įrenginyje – *laboratorijoje*, naudojantis dirbtiniu tarpininku – *oro*

siurbliu. Nėgana to, akivaizdų trūkumą – mes pateikiame tik laboratorijoje sukurtus vietinės reikšmės *matters of fact* – Boyle'is paverčia akivaizdžiu pranašumu: mes niekada nepakeisime šių faktų, kad ir kas tuo pat metu atsitiktų teorijos, metafizikos, religijos, politikos ar logikos srityse.

Hobbesas visiškai atmeta Boilio priemonės. Jis irgi nori padaryti galą pilietiniam karui, atskratyti klierikų ir liaudiškos Biblijos aiškinimo laisvės. Tačiau savo tikslo jis siekia teoriškai vienydamas *politinę bendruomenę*. Čia intriga ta, kad jis nori atgaivinti katalikiškąją vienybę, bet užkirsti visus kelius į dieviškąją transcendenciją (24).

Hobbesui *valdžia* yra *pažinimas*, o tai rodo, kad, norint užbaigti pilietinius karus, gali būti tik *vienas pažinimas* ir *viena valdžia*. Šioje naujoje santvarkoje, kurioje pažinimas prilygsta valdžiai, viskas yra redukuojama. Ir net Hobbeso valstybės mokslas nesiremia transcendencija. Visus savo mokslinius rezultatus jis pasiekia pasitelkęs ne nuomonę, stebėjimą ar apreiškimą, o matematinį įrodymą – vienintelį argumentavimo metodą, kuriuo visus galima priversti sutikti su išvadomis. Štai kodėl didžioji Leviatano dalis skirta Senojo ir Naujojo testamentų egzegezei. Vienas didžiausių pavojų pilietinei taikai kyla iš tikėjimo nematerialiais kūriniais – dvasiomis, šmėklomis, sielomis, kurių žmonės šaukiasi priešindami pilietinės valdžios sprendimams.

Dirva Hobbeso ir Boyle'io konfrontacijai, kaip pažymi Latouras, paruošta. Pridurtina, kad šioji priešprieša – beje, itin ryški dabartinėje sociologijoje – XX a. nepaprastai sustiprėja ir šiandieną atrodo esanti neišnaikinama. Iš čia ir šios priešpriešos priešininko, Bruno Latouro, „keistumas“.⁶

⁶ Latouras įtikinamai parodo vienmatiskus šios priešpriešos padarinius. Tačiau kartu reikėtų kelti klausimą, į kurį Latouras, deja, neatsako: ar šiandieną, stingant asimetrinės modernybės diferenciacijos istorijos, būtų galima kalbėti apie kritinį atskaitos pagrindą, kurį sukuria kaip tik *modernybės* ir *tradicijos* priešprieša (pavyzdžiui, klasikinė ir dabartinė sociologija formuojasi remdamasi dviejų tikrovės modelių lyginimu)? Pagrindinė Latouro nėrinio gija yra *humanistinė*. Jis teigia, kad mokslinis

Hobbeso pyktis visiškai suprantamas: po to, kai Hobbesas viską redukavo ir vėl suvienijo politinę bendruomenę, Karališkoji draugija vėl pradeda viską dalyti. Keletas ponų (mokslininkų) skelbiasi turį teisę turėti *nepriklausomą nuomonę* uždaroje laboratorijos erdvėje, kuriai valstybė neturi jokios įtakos. Ir šie *atskalūnai* tarpusavyje susitaria ne remdamiesi matematiniu įrodymu, kurio išvadas kiekvienas turėtų pripažinti, o stebėdami bandymus vien tik savo apgaulingomis juslėmis. Dar blogiau – šis naujasis uždaras išrinktųjų ratas savo tyrinėjimų objektu pasirenka *oro siurblių* (jau paminėtą recenzijoje), kuris vėl sukuria nematerialius kūnus – vakuumą – tarsi Hobbesas būtų dar per mažai vargęs, kad atsikratytų šmėklų ir dvasių (t.y. hibridų). Hibridai dauginasi, o mes jų negalime suvaldyti!

Tačiau šie sielos neturintys nežmonės, kuriems visgi suteikiama prasmė, yra patikimesni už paprastus mirtinguosius, kurie, nors ir apdovanoti valia, nesugeba patikimai paliudyti reiškinį. Nors išlieka senoji hermeneutika, bet jos pergamentuose atsiranda *netvirtas* mokslinių prietaisų parašas (29). Tuomet, kai Hobbesas kuria pagrindines sąvokas, kurias šiandieną vartojame kalbėdami apie valdžią (atstovavimas, suvereną, sutartis, nuosavybė, piliečiai), Boyle'is

pasitelkia sąvokas, vartojamų kalbant apie gamtą (eksperimentavimas, faktas, liudijimas, kolegos).

St. Shapino ir S. Schafferio analizė padeda atskleisti *dvigubą* moderniojo mokslo kriterijų kilmę. Ir vis dėlto ji išlieka *asimetriška*: politikos mokslų autoriai Hobbesą apibūdina kaip aiškinimo požiūriu *ižvalgesnį* pirmtaką. Tačiau simetriją, anot Latouro, reikia išlaikyti iki galo. Šių autorių neryžtingumas atskleidžia sunkumus, su kuriais susiduria lyginamoji antropologija. Kritikos pagrindas negali būti *daiktai savaime* (t.y. *tikrovė sui generis*; tai nuoroda į Émile'io Durkheimo naiviają epistemologiją), nes faktai yra sufabrikuoti. Tačiau negalima remtis ir *subjektu*, nes vakuume „dūstantis paukštėlis nėra mūsų kūrinys“ (30). Gal tuomet mokslinės praktikos vieta prie subjekto ir objekto polius jungiančios linijos vidurio? – retoriškai klausia Latouras.

Tai – Bruno Latouro, provokuojančios laikysenos burgundo ir žavaus kalbėjimo stiliaus prancūzo, viltis, apie kurią jis kalba paskutiniam knygos poskyryje „Daiktų parlamentas“. Ar galima parašyti naują Konstituciją? Norint atsakyti į šį revoliucinį klausimą, patartina ragauti 'Latour 1991'. Tiesa, ragauti saikingai – nors vyno skonis nepaprastai geras, jis turi reliatyvizmo prieskonį.

LITERATŪRA

Latour, Bruno; Woolgar, Steve. 1979. *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications.

Rablė. 1986. *Gargantiua ir Pantagriuelis* (iš prancūzų kalbos vertė Dominykas Urbas). Vilnius: Vaga.

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

pranašavimas, kuris remiasi privilegijuota – dėl minėtų dualizmo padarinių – reprezentacijos galia, yra vienmatis. Tiek *žmogiški*, tiek *nežmogiški* veikėjai turi harmoningai, lygiomis teisėmis dalyvauti praktinėje visatoje, kuri apimtų mokslinius, technologinius, etinius, politinius, poetinius, estetinius dėmenis. Jau vien iš to, kas pasakyta, krenta į akis metodologiškai keblis šio projekto įgyvendinimo galimybė. Todėl reikia pridurti: svarbu ieškoti (ir kartu su Bruno Latouru, ir be jo) geresnio (utopinio), pliuralistinio pasaulio galimybių, suprantant, kad tokio pasaulio negali sukurti jokia metodologija ir joks metodas.